

Az online információkeresés jövője: kihívások és lehetőségek

Gyakran mondják azt, hogy az online keresés segítségével gyorsabban végezzük azt, amit másképp manuális módon a könyvtárban tesznek meg. Ez félreértés. Az átlagember csak olyan keresőrendszereket ismer, ahol egy betűrendes listából lehet választani szavak vagy kifejezések alapján (pl. egy könyvtári katalógusban, telefonkönyvben). Az ilyet nevezik közvetlen vagy címkék alapján történő keresésnek.

A Dialog és egyéb hasonló szolgáltatórendszerek által nyújtott online keresés előnye az, hogy itt a dokumentumok *tartalma*, s nem csupán a hozzájuk kapcsolt *címkék* alapján lehetséges a visszakeresés. Fontos lehet a tartalom alapján történő (indirekt) és a címkék alapján történő (közvetlen) keresés közti különbségtétel az online és a manuális keresés hatékonyságának megítélésére szempontjából.

Történeti áttekintés

A nyomtatott könyv előtt az ismeretek átadása elsősorban az egyének memóriájától függött. A közösség kollektív memóriája volt az első információs archívum. Abban az időben azt kellett tudni, ki mit memorizált. Az ilyen archívumot nehéz volt átadni generációról generációra, mivel újra kellett memorizálni. Ebből következően korlátozott volt a hozzáférés, földrajzilag is szűk körben terjedt a tudás.

A könyvnyomtatás feltalálásával sok korlátot sikerült áttörni. Nem kellett minden tudást a memóriában tárolni, túl lehetett lépni a nemzedékek korlátain, a hordozható könyv széles körben terjedhetett, elősegítve a kultúrák közötti cserét. Ahogy azonban a könyvek száma növekedett, az emberek új módszereket kívántak ahhoz, hogy a szükséges információhoz gyorsan és kényelmesen hozzáférhessenek. Kétfajta probléma vetődött fel ennek kapcsán. Mivel a könyvek tartalma egyre változatosabb lett, nehezebbé vált egy adott könyvön belül megtalálni azt, amit kerestek. Másrészt, mivel egyre több könyvet adtak ki, nehezen lehetett megállapítani, vajon létezik-e az olvasó érdeklődésének megfelelő könyv.

Az első újítás az egyes könyvekben való tájékozódást segítette. Csaknem az 1500-as évekig nem volt szokásos az oldalszámozás. Ennek bevezetése azért volt fontos, mert lehetővé tette, hogy valamivel később, a 16. században ehhez kapcsolódhassanak a könyvek végén található mutatók.

Ahogy a könyvek, később a folyóiratok és újságok száma növekedett, s a könyvtárak is fejlődtek, szükségessé váltak olyan eszközök, amelyek egy gyűjteményben található kiadványokban levő információk fellelését segíthették. Az igények az információkereső technika különböző típusainak kialakulásához vezettek. Maga a könyvtár is ilyen innováció volt.

A 14. század közepén a Sorbonne egyetem *John* nevű könyvtárosa tárgy szerint csoportosította a csaknem 2000 kötetet, így ő lett az első ismert nevű katalogizáló. A könyvtár olyannyira népszerű tájékozdási forrássá is vált, hogy a könyveket leláncolással kellett védeni a lopás ellen. Az ő nevéhez fűződik az a mondás is, hogy az ékszerekhez hasonlóan a könyveknek is kicsi a hasznuk, ha nem találhatók meg.

Az első angol szótár készítőjeként ismert *Samuel Johnson* is tisztában volt az információ megtalálásának és visszakeresésének fontosságával. Megállapítása szerint kétféle tudás létezik: amit tud az ember, s amit meg tud találni.

225 évnek kellett eltelnie a számítógép feltalálásáig, s olyan információkereső technikák kialakulásáig, amelyek valóban hatékony eszközt szolgáltattak a Johnson-féle második fajta tudás megvalósulásához. Mostanáig a könyvek szakterület szerinti csoportosítása volt általános. Sok gyakorlati alkalmazás igényli a különböző szakterületek anyagában való tájékozódást. A hagyományos feltárási módszerek ezt nem tették lehetővé. A 60-as évek végén kialakult számítógépes információkereső rendszerek azonban már igen. Így most használhatjuk azt a csodálatos eszközt, amely nagy mennyiségű információhoz való hozzáférést tesz lehetővé. Az emberek és szervezetek, akik és amelyek hasznosítják a keresési technikát, olyan intellektuális erő és problémamegoldó képesség birtokában vannak, amire még nem volt példa a történelem során.

Hová vezet mindez?

- ▶ Sokan attól félnek, hogy a mesterséges intelligencia felváltja a könyvtárosokat az információkeresés folyamatában. Ennek ellenére azonban (a szakértői rendszerekben való korlátozott alkalmazás mellett) a mesterséges intelligencia nem fog fontos szerepet játszani az információkeresésben.
- ▶ Mooers törvénye továbbra is érvényben lesz. (*Calvin M. Mooers* állapította meg, hogy az információ használata, a kívánt információ megszerzésének kényelme és az információ időszerűsége között egyenes arányosság van.)
- ▶ A keresési folyamat általában nem valaminek a vége, hanem eszköz a kívánt folyóiratcikk vagy könyv megszerzéséhez. Ebből következően az információ visszakeresése és szolgáltatása egyre inkább összemosódik, a díjazást nem a kapcsolati idő, hanem a kapott információ fogja meghatározni.
- ▶ A számítógépes feldolgozás és tárolás költségei a következő évtizedekben is exponenciálisan fognak csökkenni, de az információkeresés és -szolgáltatás árai nagyjából a mostaniak maradnak.

- ▶ A számítógép, a videotechnika és a távközlés olyan mértékben össze fog olvadni, hogy a mai információs termékek a jövőben különböző „ízekben és színekben” jelennek majd meg.
- ▶ A távközlés hamarosan csaknem ingyenes árucikké válik, olcsón jut el a széles közönséghez.
- ▶ A könyvtári költségvetések továbbra is szorosasak lesznek, a könyvtárak az információ közvetlen birtokosai helyett inkább az információhoz való hozzáférés csatornáinak akarnak lenni.
- ▶ A hálózati munka, a videokonferenciák, az elektronikus posta és az információkeresés a személyi számítógépek felhasználásában egyre nagyobb szerepet játszanak, s ezzel ösztönzik a munkahe-lyek decentralizálását.

Lássuk ezek után az információs ipar összetevőinek várható szerepét.

Kiadók

A kezdeti időkben a kiadók az egyéni vásárlóktól függtek. Később a könyvtárak is szerepet kaptak. Ezzel a kiadványok hozzáférhetősége növekedett, az egyéni vásárlások és előfizetések mennyisége viszont csökkent. Mivel a kiadás összköltségei nem nagyon változtak, a kiadók haszna is csökkent. Hogy ezt elkerüljék, a kiadók növelik az árakat, emiatt viszont sokan a könyvtárhoz fordulnak információért. Ennek a spirálnak a vége: alacsony példányszámok, magas árak.

Mivel a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentum-szolgáltatás is kihasználja az olcsóbb berendezések és a távközlés nyújtotta előnyöket, mindinkább az adott dokumentumokhoz való hozzájutás válik jellemzővé, 2000 körül a tudományos kiadványok egyéni előfizetése nagyon ritka és drága lesz. Végül a kiadók elsősorban elektronikus formában fogják az egyedi cikkeket és a monográfiákat megjelentetni. Bevételeik nagyrészt a Dialoghoz hasonló szolgáltatórendszerek számára eladott terjesztési jogok díjából származnak majd. A kiadási költségek visszatérülésének igénye a fő oka annak, hogy az információhoz való hozzájutás árai nem csökkennek jelentősen a következő évtizedben.

Könyvtárak és könyvtárosok

A könyvtárak a legfontosabb folyóiratokat továbbra is nyomtatott formában fogják megkapni, s egyes elektronikus előfizetett lapokat is kinyomtatnak a jobb böngészhetőség érdekében. Nagyrészt azonban nem birtokolni fogják az információkat, hanem az ezekhez való hozzájutást segítik elő. Az információkeresés egyre fontosabb szerepet játszik majd a könyvtári szolgáltatások között. A könyvtárak költségvetésének növekedése nem várható az elkövetkező évtizedben, ezért gazdaságosabb módokat kell találniuk a szolgáltatások iránt növekvő igények kielégítésére.

A könyvtárosok egyre képzetesebb szakemberek lesznek, ahogy az információk iránti igény növekszik. A könyvtárosok feladatköre az elmúlt két évtizedben a dokumentumtárolástól a személyes szolgáltatások irányába mozdult, most várható a konzultatív szolgáltatások megvalósulása, nagyobb hangsúllyal a használók képzésén. Az információs szakemberek és a könyvtárosok továbbra is a nem pénzügyi számítógépes információs szolgáltatások elsődleges használói lesznek.

Információs szolgáltató cégek

A szolgáltatások legfőbb értékének a dokumentum-szolgáltatás tűnik, ezért a keresés költségei is a dokumentumszolgáltatás áraiba épülnek be. Ha a hirdetéseket be tudják kapcsolni az információkeresésbe, a szolgáltatások ára 50–80%-kal is csökkenhet.

A dokumentumokat leggyakrabban eredeti formájukban, képként szolgáltatják, a számítógéppel olvasható szöveg azonban továbbra is a keresési folyamat alapja lesz. Az árak egyre kevésbé függenek a kapcsolati időtől, az előfizetés vagy az output (esetleg a kettő kombinációja) lesz a díjazás alapja.

Másodlagos kiadók

Továbbra is feladatuk lesz az irodalom figyelése, és a fontosnak tekintett források kiválasztása. Új szolgáltatás lesz az adatbázisokban található cikkek értékének és minőségének megállapítása. Működési módjuk változni fog, ahogyan a referálás és indexelés automatikusabbá válik. Az elsődleges és másodlagos kiadók, valamint az információs szolgáltatások közti határvonal egyre inkább elmosódik.

Oktatás

Mindazok, akik tantervfejlesztéssel foglalkoznak, egyre inkább elfogadják a Samuel Johnson által meghatározott második fajta tudást (a tudás megtalálásának ismeretét), s nem csak a könyvtárosiskolák hallgatói számára tartanak majd az információhoz való hozzáférést és annak hasznosítását szolgáló kurzusokat. Egyetemi szinten mindenképpen, de akár már a középiskolások számára is elképzelhető ilyen tárgyak kötelező oktatása.

Végfelhasználók

Milyen lesz a következő évtized világa a végfelhasználó perspektívájából? Legtöbbünk vissza tud emlékezni a telefax és az e-mail előtti időkre, mások arra is, milyen lehetett a Xerox fénymásoló előtti. Azt is elképzelhetjük, milyen nehéz lehetett telefon nélkül, a kézzel írt levelek hónapok alatt jutottak a címzetthez. A személyes találkozás egy adott közösségen kívül nagyon ritka volt. De elgondolhatjuk, hogy 2010-ből nézve a mi mai világunk is olyan avultnak tűnik majd,

mint számukra a 30-as évek. Addigra az idő és a tér – mint a tevékenység korlátai – szinte teljesen eltűnnek majd.

Az információkeresés és -hozzáférés olyan általános lesz, mint ma a fénymásolók használata. A szakemberek számára mindegy lesz, hogy saját anyagukból vagy a világ másik részéből kapják meg a kért információt. A videokonferenciák segítségével meg lehet takarítani a repülőút idejét. A kutatási jelentések, folyóiratcikkek könnyen visszakereshetők és azonnal megkaphatók lesznek online. Folyamatos tájékoztatást lehet kapni mindenfajta témáról a megadott érdeklődési profil és a korábban kiválasztott információk alapján. A számlafizetést gépesítik.

Sokkal többféle munka lesz majd otthonról végezhető, csökkentve a bejárást, s így a közlekedéssel járó környezetszennyezést és energiapazarlást. A papír felhasználásának mértéke is csökken az elektronikus

kommunikáció és a célzottabb információátvitel következtében. A végfelhasználók információhasználatuk növekedni fog, de nem az információszakemberek rovására. Kihívást jelent az olyan szolgáltatás kialakítása, amelynek használata elég egyszerű, ugyanakkor kellő bevételt tud hozni a szolgáltatónak.

A végfelhasználók információkeresése a magánrepüléssel hasonlítható össze. Bár sok amatőr pilóta van, a szükséges képzés és a használat költsége korlátozza számuk növekedését. Legtöbbünk a levegőben is, az információkeresésben is szívesebben „repül” hivatásos szakemberrel.

/SUMMIT, R.: The future of online information: challenges and opportunities. = The Electronic Library, 11. köt. 4–5. sz. 1993. p. 233–236./

(Murányi Péter)

Hálózatra alapozott állománygyarapítási együttműködés a műszaki és közgazdasági szakkönyvtárak gyakorlatában

A szakkönyvtárak állománygyarapítási együttműködéséről (resources sharing) kevés módszeres és megbízható tanulmány készült az Egyesült Államokban (is). Néhány – egy-egy államra kiterjedő – vizsgálat után a *National Commission on Libraries and Information Science* (NCLIS = Könyvtári és Információtudományi Országos Bizottság) és a *Special Libraries Association* (SLA = Szakkönyvtárak Szövetsége) közös munkabizottsága 1984-ben publikálta az egész országra kiterjedő vizsgálatának eredményeit a szakkönyvtárak szerepéről a hálózatokban és az együttműködésben. Azt a vizsgálatot, amelyen a jelen tanulmány alapszik, 10 évvel később végezték el a *Miami Egyetemen*, kérdőíves felméréssel.

A kérdőívet 419 *természettudományos-műszaki* és 218 *üzleti-pénzügyi* profilú szakkönyvtár töltötte ki; fenntartóik vegyes vállalatok, nonprofit, kormányzati, illetve nyilvános ügynökségek. Az egyetemi és főiskolai könyvtárakat nem vonták be a vizsgálatba.

A vizsgálat kimutatta, hogy milyen egyezések, illetve különbségek vannak a két szakkönyvtártípusnak a hálózatokkal kapcsolatos magatartásában. A várakozással ellentétben több műszaki könyvtár (a megkérdezettek 65%-a), mint közgazdasági (52%) tagja valamely együttműködési hálózatnak, vagy legalábbis hozzájut szolgáltatásaihoz. Mindkét könyvtártípus aktív használója a helyi és az egy-egy államra kiterjedő hálózatoknak. A műszaki könyvtárak 66%-a, a közgazdaságiak 50%-a használja legalább hetente kétszer vagy többször a hálózatok szolgáltatásait.

Azok a szakkönyvtárak, amelyek tagjai az állománygyarapítási együttműködést szolgáló hálózatoknak, általában nagyobbak, gazdagabbak (és sokkal többet vezet közülük szakképzett könyvtáros), mint a nem hálózati tagok. A vizsgálat adatai azt mutatják, hogy az 50 000 dollárnál kisebb éves költségvetési könyvtárak túl kicsik ahhoz, hogy tagok legyenek egy ilyen hálózatban.

Mindkét szakkönyvtártípus elsősorban a könyvtárközi kölcsönzéshez kapcsolódó szolgáltatásokat veszi igénybe a hálózatokból. Katalógizálásra több műszaki, mint közgazdasági könyvtár használja a hálózatokat, és ez valószínűleg azzal függ össze, hogy a műszakiak között sokkal több az OCLC tagja. Az igénybevétel részletes adatairól az 1. táblázat tájékoztat.

A hálózatok szolgáltatásaival mindkét könyvtártípus általában elégedett. Mindössze két probléma van, amelyet mindkét könyvtár csoportban a válaszolók több mint 20%-a tett szóvá. Egyrészt a hálózati tevékenységre fordítható munkaidő korlátozott volta, másrészt hogy túl lassan kapják meg az igényelt dokumentumokat.

A hálózatból való kimaradás fő oka – ezt több mint a könyvtárak fele említette – az igény és a szükséglet hiánya. Azoknak a műszaki könyvtáraknak a fele, amelyek a fenti választ adták, a részvétel költségeit is az okok között említették. A részt nem vevők egyszerűen úgy érezhetik, hogy a kapott szolgáltatások nem érik meg a költségeket. A vizsgálat nem erősített meg néhány közkeletű hiedelmet arról, hogy a szakkönyvtár-